

«enthusiasm», «excitement», «love», «determination», «devotion», «sympathy».

Отже, в усіх трьох лексико-семантичних полях, що репрезентують поняття патріотизму в українській, польській та англійській мовах, виокремлюються еквівалентні семантичні мікрополя на позначення почуттів прагнення, потягу, бажання. На рівні ядерних лексем і найчастотніших сем спостерігається значна близькість між цими мікрополлями. Натомість периферійні зони забезпечують увиразнення національної специфіки аналізованих полів не тільки

через кількісні характеристики, але й через якісні показники. Наприклад, у мікрополі «прагнення» в українській мові зафіксовані такі лексеми, як *мрія* і *сепаратизм*, у польському мікрополі «chęć» – *duch* та *uznanie*, а в англійському мікрополі «desire» – *altruism* і *determination*. Крім того, мікрополя на позначення прагнення в досліджуваних трьох мовах виявляють еквівалентність також через зв'язки з іншими семантичними мікрополлями у структурі лексико-семантичних полів «патріотизм», «patriotyzm» і «patriotism».

Список літератури

1. Словник української мови : в 11 т. / ред. І. К. Білодід ... [та ін.] ; Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наукова думка, 1970-1980.
2. Merriam-Webster's collegiate dictionary. – 11th ed. – Springfield, Mass. : Merriam-Webster, Inc., 2005. – 1623 p.
3. Nowy słownik języka polskiego / red. E. Sobol. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 1311 p.

УДК 811.161.2

Віра Бурак

Львівський національний університет ім. Івана Франка (Львів)

ПРОТОТИПОВЕ І СТЕРЕОТИПНЕ У МОВНОМУ ОБРАЗІ БАТЬКА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано взаємозв'язок між прототиповими і стереотипними ознаками БАТЬКА, які вербалізовані в українській літературі кінця ХІХ століття. Експлікація цієї мовної картини була зроблена за допомогою методу профілювання, розробленим Й. Бартмінським. Проведений аналіз дозволив описати деякі особливості категоризації та концептуалізації поняття сім'ї в українській культурі зазначеного періоду.

Ключові слова: прототип, стереотип, мовна картина, концептуалізація, категоризація.

In the article is analyzed the correlation between prototypical and stereotypical attributes of the FATHER which are verbalized in Ukrainian literature of the late nineteenth century. The explication of this language image has been made with the method of profiling, developed by J. Bartminski. The analysis allowed to describe some features of categorization and conceptualization of the concept of family in Ukrainian culture of mentioned period.

Keywords: prototype, stereotype, language image, conceptualization, categorization.

Мова – це цінне джерело знань про людину та корисний інструмент її пізнання. Вже тривалий час лінгвісти вивчають складні взаємозв'язки між когніцією та засобами її вербалізації. У цьому ключі

актуальним є дослідження прототипів та стереотипів, як когнітивних структур, що відображають особливості концептуалізації та категоризації етносом світу. Прототип визначають як найбільш

типовий представник категорії, когнітивну референцію [3, с. 335], ментальний зразок [7, с. 341]. У. Ліпман, автор терміну стереотип, визначає їх як впорядковані, детерміновані культурою «картинки світу» у голові людини, які економлять зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів [8, с. 107].

Однією із найскладніших соціокультурних категорій є родинна спорідненість. Соціальна роль батька надзвичайно важлива в українській лінгвокультурі XIX століття. Експлікація мовного образу БАТЬКА здійснена на базі 4 словників [10-16] та 226 одиниць ілюстративного матеріалу, методом профілювання [1] цього етноконцепту.

У проаналізованих текстах лексема **батько** вживається у значенні 'чоловік стосовно до своїх дітей' [10-13]. Прототип батька – це набір типових вербалізованих ознак, які мають високий показник частотності, відрізняють від інших родичів. Ознака 'присвійність' виражена атрибутивами *свій, наш, рідний*, які включають батька до категорії «близький родич». Типовий батько виконує такі активні дії щодо дітей: *бажав зростити-вигодувати, вчить молитись, до діла при звичає, навчає, видає* (дочку) *заміж, одружує* (сина), *хліб заробляє, бере гроші в свої руки, вділяє* (синові) *частку поля, справляє хрестини*. Як сенсор батько виконує такі дії щодо дітей: *любить, сумує*. Проте мовний образ батька засвідчує особливий спосіб концептуалізації знань про цей денотат.

Між батьком і матір'ю у повній українській сім'ї немає рівноправ'я. Матір, як і дочка, кориться владі батька. Єдиний, хто конкурує з батьком за верховенство у сім'ї – це син, і то лише після того, як стане функціонально рівноправним (одружиться і народить дитину). На рівні контекстуальної

парадигматики це відображено антонімією лексем **батько – син**.

Профілювання концепту БАТЬКО дало змогу визначити, що типовий для української культури другої половини XIX століття батько походить з повної; законної; нуклеарної або розширеної; господарської, наймитської, заробітчанської; багатой, забезпеченої, малозабезпеченої; православної сім'ї з однією, двома або багатьма дітьми. Стереотип батька – це набір культурно детермінованих ознак, які відображають практичний досвід українців другої половини XIX століття, що виник внаслідок їхньої взаємодії із цим об'єктом.

Стереотипною ознакою батька є вік – *старий*. Цей прикметник субстантивувався і в текстах вживається як синонім лексеми **батько**. Негативна стереотипна ознака батька виражена лексемою *п'яний*. Щодо дій батька, то до стереотипних зараховуємо такі: *присилує* (дочку) *вийти заміж*; не дає дочці дозволу на шлюб – *за тебе дати мене не хоче*; не справляється з вихованням дорослого сина – *немає сили мені з ним* (сином) *битись*; відмовляється давати гроші дорослому синові – *«А де я тобі наберу стільки грошей?» – сказав батько*; віддає гроші членам сім'ї, а сам бідує – *«Он зав'язалась, як на Великдень, а батько ходить по селі з торбами»*; обдаровує дочку і дружну – *привіз нам усім нові кожуханки*; свариться з дітьми – *«наговорив синам сім мішків гречаної вовни»*, *«Якого це бісового батька ви стоїте, зорнувши руки, діла не робите»*. Батько також є об'єктом дій дітей, які вважаємо стереотипними: *«Нерідко син ворогував з батьком»*; *«Син на батька руку здійсмає»*; *«Загнали діти батька на ніч на одпочинок»*; *«Не одна їх і не дві (дочки) наробило стида-сорому батькові, не одну матір, не одного батька на*

донинім весілля у хомутах через село водили».

Отже, вербалізація мікроконтекстів взаємодії батька і його дітей фіксує стереотипні уявлення про цей денотат. Зокрема, інформація про батька як члена сім'ї міститься у його вербальній та невербальній поведінці, спрямованій на сина і дочку. Семантика активних дій батька (агенса) відображає сімейні обов'язки, зумовлені його соціальною роллю: виховання дітей, фінансове забезпечення сім'ї, сповідування релігії. З досвіду українців другої половини XIX століття батько конфліктує з дітьми, особливо – з сином. Це зумовлено специфічним статусом сина, адже, одружившись і народивши дитину, син зрівнюється із батьком у правах, перебирає повноваження керувати сім'єю у свої руки.

Щодо дочки, то стереотип батька відображено у контексті видання дочки заміж: він вибирає жениха самостійно, може присилувати дочку йти за нелюба або заборонити виходити за коханого. Усі дії батька, спрямовані на виховання дітей, зумовлені його обов'язком виростити їх соціально безпечними і корисними. Прототипові ознаки батька другої половини XIX століття забезпечують включення цього поняття у категорію «Близький родич». Стереотипні ознаки засвідчують спосіб осмислення батька як патріарха у сім'ї, проте й відображають особливості його взаємодії з іншими членами сім'ї. Перспективою дослідження є здійснення профілювання інших родичів, щоб у ширшому контексті виявити особливості осмислення категорії родинна спорідненість в українській лінгвокультурі.

Список літератури

1. Bartmiński J. Profile a podmiotowa interpretacja świata / Bartmiński J., Niebrzegowska S. // Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin, 1998. – S. 211-224.
2. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / G. Lakoff. – Chicago-London, 1990. – p. 632.
3. Rosh E. H. Natural categories / E. H. Rosh // Cognitive psychology. – 1973. – Vol. 4. – P. 328-350.
4. Белова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – С. 43-54.
5. Вилинбахова Е. Л. Материалы к курсу лекций «Лингвистическое изучение стереотипов»: учебно-методическое пособие / Е. Л. Вилинбахова. – Санкт-Петербург., 2015. — 72 с. Режим доступа: <https://dspace.spbu.ru/handle/11701/2274>
6. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // НЗЛ. – Вып. 23. – М., 1988. – С. 12-51.
7. Левченко О. П. Атрибут, прототип, стереотип у фразеологічній картині світу / О. П. Левченко // Мовні і концептуальні картини світу : Зб. наук. праць. – К., 2004. – № 10. – С. 338-346.
8. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
9. Семашко Т. Лінгвістична аргументація розмежування понять «стереотип і прототип» / Т. Семашко // Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К., 2014. – № 25. С. 31-33.

Словники

10. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. Т. 1–4. Київ, 1958–1959.
11. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4-х т. Вінніпег – Волинь, 1979 – 1995. Мм
12. Словник синонімів української мови: У 2-х т. Київ, 2001.
13. Словник української мови. Т. 1–11. Київ, 1970–1980.